



נייר רקע לדיון בנושא :

פניות ציבור בנושא רעש הנשמע ממסגדים

מוגש לוועדה
לפניות הציבור

כתבה : יפעת שי, עובדת מחקר ומידע
אישור : דותן רוסו, ראש צוות

כ"ט חשוון תשס"ג
04 נובמבר 2002

1. רקע

הוועדה לפניית הציבור מתכנסת לדון בנושא "רעש הנשמע ממסגדים" בעקבות פניות שונות שהגיעו מצד אזרחים המתגוררים בסמוך למסגדים. לדבריהם, רעש קריאות המואזין, בעיקר בשעות הלילה, מדיר שינה מעיניהם. הבעיה חריפה יותר בעיקר בערים בהם יש יותר ממסגד אחד.

המוסלמים בארץ מהווים כ- 15% מכלל אוכלוסיית ישראל¹. לדברי עבדאל רחמאן קבהא, מנהל תחום מפקח ארצי במשרד הדתות, **נכון להיום ישנם בארץ כ- 450 מסגדים**, המופעלים בחלקם על-ידי משרד הדתות ובחלקם על-ידי גופים אחרים המספקים שירותי דת, כגון – התנועה האיסלמית.

המוסלמים נוהגים להתפלל חמש פעמים ביום – תפילת הבוקר (עם הזריחה), תפילת הצהרים, תפילת מנחה (אחה"צ), תפילת הערב (עם רדת הערב) ותפילת הלילה. **זמני התפילות אינם קבועים ומשתנים בהתאם לזריחת השמש²**. משך זמן הקריאה אינו קבוע ומשתנה ממסגד למסגד. לדברי מר רחמאן קבהא, מנהל תחום מפקח ארצי במשרד הדתות משך זמן קריאת המואזין נע בין 2-3 דקות, ולדברי ד"ר סטיליאן גלברג, ראש אגף מניעת רעש וקרינה במשרד לאיכות הסביבה, משך זמן ממוצע של קריאת מואזין הינו 8 דקות.

הקריאה לתפילה באמצעות המואזין (כרוז) מהווה חלק בלתי נפרד מהטקס הדתי המוסלמי. מטרת הקריאה לתפילה הינה להודיע ולהזכיר למאמינים את התפילה, לעודדם ולזמנם להגיע למסגד ואו להתפלל.

המסמך שלהלן יציג את המסגרת המשפטית לנושא, יעמוד על אחריות משרדי הממשלה עליו, תוך התייחסות ספציפית לבעיה בערים מעורבות, דוגמת – ירושלים, ת"א-יפו, רמלה, לוד וחיפה.

2. המסגרת המשפטית

* **החוק למניעת מפגעים, התשכ"א – 1961**: סעיף 2 לחוק קובע שאסור לגרום לרעש חזק או בלתי סביר, שמפריע או עלול להפריע לנמצאים בקרבת מקור הרעש. מכוח החוק הותקנו מספר תקנות הנוגעות לעניינינו:

- **תקנות למניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), התש"ן – 1990**: התקנות קובעות מהו רעש בלתי סביר ואת אופן מדידתו. יצויין כי **רעש בלתי סביר מוגדר בנפרד לחמישה סוגים של מבנים³, בהתחשב במשך זמן הרעש** (כגון - אינו עולה על 2 דקות, אינו עולה על 10 דקות וכו') **ותוך התייחסות שונה לרעש הנשמע בשעות היום** (מהשעה 06:00 עד 22:00) **ולרעש הנשמע בשעות הלילה** (מהשעה 22:00 ועד 06:00 בבוקר למחרת). **קביעת סבירות הרעש דורשת ביצוע מדידות רעש בתוך חדר השינה/המגורים של המתלוננים**.

¹ שנתון סטטיסטי לישראל – מס' 53, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002.

² לדברי עבדאל רחמאן קבהא, מנהל תחום מפקח ארצי במשרד הדתות, נכון להיום, זמני התפילות הינם במקורב: 04:20, 05:50, 14:20, 17:00 ו-18:15.

³ מבנה א' – בניין המשמש כבית-חולים, בית החלמה, בית הבראה, בית אבות או בית ספר. מבנה ב' – בנין באזור מגורים. מבנה ג' – בנין באזור שהמקרקעין בו משמשים למטרות מגורים ולאחד או יותר מהשימושים הבאים: מסחר, מלאכה, בידור. מבנה ד' – דירת מגורים באזור שהמקרקעין בו משמשים למטרות תעשייה, מסחר או מלאכה. מבנה ה' – בנין המשמש למטרות תעשייה, מסחר או מלאכה באזור שהמקרקעין בו משמשים למטרות תעשייה, מסחר או מלאכה.

- **תקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), התשנ"ג – 1992:** התקנות קובעות איסורים, חלקם מוחלטים וחלקם בין שעות מוגדרות, לביצוע מעשים העלולים לגרום לרעש חזק שעלול להפריע. הנושאים לגביהם קיימות הוראות הם – תיקונים ושיפוצים, מערכות אזעקה, חבטת שטיחים, מכשירי קול, מכוונות, מזגנים ועוד.

- **קריאת המואזין באמצעות רמקול נופלת בגדר "מכשירי קול"**. סעיף 3(א) לתקנות קובע כי: "לא ישיר אדם, לא יצעק ולא יפעיל כלי נגינה, מקלט רדיו או טלוויזיה ולא יקים רעש באמצעות פטיפון, רמקול, מגביר קול או מכשירי קול כיוצא באלה, בין השעות 00:14 ל – 00:16 ובין השעות 00:23 ל – 00:07 למחרת, באזור מגורים במקום שאינו תחת כיפת השמים, אולם אינו סגור מכל צדדיו כלפי חוץ, או שדלתותיו, חלונותיו או פתחיו האחרים אינם סגורים כולם". **מכאן, חל איסור מוחלט להשמיע רעש באמצעות רמקול או מכשירי קול בשעות הלילה. עם זאת, לעניין רעש קריאת המואזין, שכאמור ניתן להגדירו כרעש שאינו עולה על 10 דקות, קבע בית משפט השלום (כפי שיפורט להלן) כי עוצמת הרעש המותרת בשעות הלילה היא 50 דציבלים** (במידה וקריאת המואזין עולה על 10 דקות, עוצמת הרעש המותרת על-פי התקנות היא 45 דציבלים).

- **צו סדר הדין הפלילי (עבירות קנס – מניעת רעש), התש"ס – 2000:** הצו כולל פירוט של 29 עבירות קנס, שהוגדרו על-פי הקבוע בחוק למניעת מפגעים, התשכ"א – 1961 ותקנותיו. שיעור הקנסות נע בין 150 ש"ח ל – 1,800 ש"ח בהתאם לחומרת העבירה ומבצעה (יחיד/תאגיד). על-פי הצו, ישנה הבחנה בין סעיפי עבירה המחייבים מדידת מפלסי רעש לבין סעיפי עבירה בהם התרשמותו הסובייקטיבית של רושם הדוח מספקת. **לעניין גרימת רעש באמצעות מגביר קול נקבע כי שיעור הקנס של יחיד הינו כ – 400 ש"ח.**

רעש קריאות המואזינים מרמקולי מסגדים עלה לדיון משפטי בעבר, כאשר **בית משפט השלום בירושלים הרשיע מואזין של מסגד בגרימת רעש בלתי סביר**. על-פי תקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), התשנ"ג – 1992 חל איסור מוחלט להשמיע רעש באמצעות רמקול בשעות הלילה. יחד עם זאת, קבע השופט כי במקרה האמור, **בשל חופש פולחן הדת**, תינתן אפשרות להשמיע את קריאת המואזין באמצעות הכרוז בלילה במידה וזו לא תעלה על עוצמת הרעש המותרת לפי **תקנות למניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), התש"ן – 1990**. לדברי כב' השופט צבן:

"אומנם מדובר בעבירה שהמעשה שבבסיסה במקרה דנן – קריאה לתפילה – הוא בעל אופי דתי המכובד ע"י החוק ובוודאי שאינו אסור, אך אופן ביצועו הוא שמוגבל ע"י החוק וזאת כתוצאה מהצורך להגן על אינטרס מוכר נוסף והוא מניעת מפגעים ובמקרה שלפנינו, רעש בלתי סביר בשעות הלילה אשר רמת הסבירות נקבע בחוק"⁴. בנוסף, לדברי בית המשפט, **הבטחת קיום סדר ציבורי ושמירה עליו, הינו עקרון עליון ועל השלטון להבטיחם גם במקומות הקדושים. הקריאה לתפילה יכולה להתקיים ולהתבצע בצורה תקינה ומסודרת גם ללא רמקול או עם רמקול, ברמת רעש המותרת בחוק.**

⁴ ת.פ. 2658/90, "מדינת ישראל נגד ווליד דיטי", 23/01/92.

יצויין כי בהכרעת הדין, דן השופט אף בשאלת שפיטות הנושא, בשל הרגישות הכרוכה בהפעלת החוק על מקומות הקדושים. השופט קבע, בהסתמכו על תקדימים, כי **הבטחת קיום הסדר הציבורי ושמירתו הינה עקרון עליון, שעל השלטון להבטיחו גם במקומות הקדושים**. לדבריו, על אף שהדין במקומות הקדושים הוצא מסמכות בתי-המשפט, הרי שכוונת המחוקק היתה להותיר בידיהם את הסמכות לדון בפלילים גם מעשה שבוצע במקום קדוש.

3. אחריות משרדי הממשלה

3.1 משרד הדתות

משרד הדתות מעסיק כ – 340 אנשי דת מוסלמים, המשמשים כאימאים וכרוזים בכ – 170 מסגדים (כשליש מכלל המסגדים בארץ).

לדברי חיה יגן, מנהלת תחום מוסלמים במשרד הדתות, באם ישנה תלונה על מסגד שבו יש אנשי דת מטעם המשרד, **המשרד פונה אל אנשיו ומבקש מהם להנמיך את עוצמת הרעש. בדרך כלל בקשתם נענית בחיוב.**

לדבריה, **רוב התלונות הינן על מסגדים שאינם בשליטתם** (כגון, כפרים הסמוכים לארמון הנציב, פסגת זאב, מזרח ירושלים ועוד) **ואין בידם לעשות דבר.**

לדברי עבדאל רחמאן קבהא, מנהל תחום מפקח ארצי במשרד הדתות, **המשרד אינו עושה בעצמו ביקורת יזומה בעניין זה אלא פונה למסגד להנמיך את עוצמת הרמקול רק במידה ונתקבלה תלונה כלשהי.** בנוסף לכך, ציין מר קבהא כי **בכוונתו להוציא חוזר בעניין בו יחזור על דרישתו להקפיד על עוצמת הרעש היוצאת מהרמקולים, בעיקר בשעות הלילה.**

3.2 המשרד לאיכות הסביבה

לדברי ד"ר סטיליאן גלברג, ראש אגף מניעת רעש וקרינה :

- **בהתאם לדרישת המשטרה, המשרד עושה מדידות רעש בקרבת מסגדים ובמידה ועוצמת הרעש חורגת מהמותר, נעשית פניה למואזין בבקשה להנמיך את עוצמת הרמקול. לרוב הפנייה נענית אולם ישנו קושי לשמר את המצב לאורך זמן.** בנוסף, במידת הצורך, מכוונים את הרמקולים ומפנים אותם כלפי מטה (במידה והרמקולים אינם מכוונים במצב זה, קול הכרוז נשמע למרחק של מספר קילומטרים אולם אינו נשמע באזור המסגד עצמו).
- **המשרד אינו עושה ביקורת יזומה ופועל רק בעקבות תלונות המגיעות אליו. נכון לשנה זו הגיעו 6 פניות בנושא.** לדבריו, בכל רשות מקומית ישנה יחידה סביבתית האמונה על טיפול במקרים בהם הרעש חורג מהמותר, כאשר **אחריות המשרד בנושא היא רחבה יותר ונוגעת לעניין חקיקה ומתן כלים לאכיפת החוק** (לדוגמא – מימון הציוד הנדרש ליחידה הסביבתית ממומן בחלקו ע"י הרשות המקומית ובחלקו ע"י המשרד לאיכות הסביבה).
- **לדברי ד"ר גלברג, הטיפול בנושא מצוי בידי הרשויות המקומיות.** רשות מקומית אשר מעוניינת לטפל בנושא – יכולה לעשות כן, לדוגמא – עיריית ת"א אשר חיברה את

הרמקולים במסגדים השונים למערכת מרכזית אחת שמבטיחה זמנים אחידים להשמעת הכרוז במסגדים שונים וויסות של עוצמת הקול. בנוסף, ישנן עיריות שבשל נסיבות שונות (כגון - רגישות לנושא, טיפול ברעש זה יחייב אף טיפול במפגעי רעש נוספים (צופר שבת) ועוד) בוחרות שלא לפעול בנושא.

- למרות פניות חוזרות ונשנות במשך כ- 10 שנים, מצד האגף למניעת רעש וקרינה למשרד הדתות בבקשה שיוציא חוזר מנכ"ל בנושא עוצמת הרעש הנשמע ממסגדים, טרם נעשה הדבר.
- השנה לא הוטלו כלל קנסות על מסגדים בגין עוצמת רעש החורגת מהמותר ואף לא הוגשה כל תביעה משפטית בנושא. לפי מיטב זכרונו, לא הוטלו אף בעבר קנסות בנושא זה ולרוב הדברים נפתרו בהידברות בין הצדדים.
- **בשל המצב הביטחוני, ישנם מקומות אליהם המשטרה סירבה להיכנס**, דבר שמנע מהם למדוד את עוצמת הרעש, למרות תלונות התושבים עליהם (לדוגמא – מדידת הרעש במסגדי הכפר צור באהר למרות תלונות תושבי שכונת ארמון הנציב בירושלים).

3.3 המשרד לביטחון פנים

עד למועד כתיבת שורות אלה טרם נתקבל מידע מהמשרד לעניין עמדתו וטיפולו בנושא זה.

3.4 הרשויות המקומיות

3.4.1 עיריית ירושלים

* לדברי שלום גולדשטיין, יועץ ראש העיר לענייני מזרח ירושלים, על-פי נתוני ההקדש המוסלמי ומסמך רשמי של גורם פלשתיני מפברואר 2002, ישנם בירושלים (בעיר העתיקה וסביבתה) 34 מסגדים (לטענתם, 3 מהם הרוסים), בעוד שעל-פי השנתון הסטטיסטי ירושלים 2000, ישנם בעיר 73 מסגדים, מהם 25 בעיר העתיקה.

* לדברי ד"ר ראובן ברכה, מרכז נושאי הרעש במחלקה לאיכות הסביבה בעיריית ירושלים:

- נושא אכיפת רעש ממערכות קוליות של מסגדים הוא באחריות בלעדית של משטרת ישראל והמשרד לאיכות הסביבה ולעירייה אין חוק עזר לעניין זה.
- עיריית ירושלים הביעה לא אחת את נכונותה לסייע מקצועית למשטרה לצורך הגשת כתבי אישום בבית המשפט. יחד עם זאת, בגלל המצב הרגיש בירושלים, מעדיפה המשטרה לפתור את הבעיות בהידברות שקטה עם המואזינים.
- בשנים 2001-2002, הגיעו לידי העירייה כ- 15 פניות בנושא מתושבי כל השכונות שגובלות לריכוזי אוכלוסייה ערבית (משכונת גילה על רעש ממואזין בבית צפאפה ובשרפאת, משכונות ארמון הנציב ותלפיות מזרח על הרעש ממואזין בראס אל-עמוד, גיבל מוכבר וצור באהר ומשכונות צפון ירושלים (הגבעה הצרפתית, פסגת זאב, נווה יעקב ורמות) על הרעש ממואזין בעיסאווייה, בענתא, בשועפאת ובבית חנינה). לדברי ד"ר ברכה, מספר התלונות הנמוך אינו מעיד על גודל הבעיה.

3.4.2 עיריית חיפה

לדברי ישראל בן-שלום, עוזר ראש עיריית חיפה, **בעיר יש 4 מסגדים** כאשר על אחד מהם (בחליסה) הגיעו **מאות תלונות**. היו ניסיונות הידברות מצד העירייה עם אנשי המסגד אולם הדבר אינו תמיד עוזר. **לדבריו, אנשי המסגד מגבירים/מנמיכים את עוצמת הרמקולים בהתאם למתרחש במדינה. לעירייה אין כלים להתמודד עם הנושא והמשטרה אינה אוכפת את החוק המחייב מניעת רעש.**

3.4.3 עיריית לוד

לדברי זיק שטרית, דובר עיריית לוד, **בעיר ישנם 4 מסגדים** ובנוסף, ישנו מסגד ששייך לתחום העיר רמלה אולם עוצמת הרעש של הרמקולים שלו היא גבוהה ופוגעת אף בתושבי העיר לוד. בעבר, הגיעו לעירייה **מאות תלונות** בנושא, אולם כיום, כתוצאה מאי-אמון ברשויות שלא עושות דבר, הפסיקו התושבים להתלונן. **העירייה ניסתה להידבר עם אישים מוסלמים בעיר ומחוצה לה ואכן עוצמת הרמקולים הונמכה לפרקים.**

3.4.4 עיריית רמלה

לדברי יואל לביא, ראש עיריית רמלה:

- בעיר רמלה ישנם 6 מסגדים: 2 מסגדים סמוכים בשכונת ג'ואריש והמיעוטים, 3 מסגדים בעיר (אחד מהם פעיל רק ביום ו') ומסגד אחד בשכונת גן חק"ל.
- לעירייה הגיעו תלונות מתושבים הגרים בשכונות סמוכות. התלונות מתייחסות בעיקר לקריאת המואזין לפנות בוקר, המעירה את התושבים משנתם.
- פיקוח – אין פיקוח שוטף בנושא. בוצעו 2 מדידות רעש (מג'ואריש והמיעוטים וממרכז העיר) אך לא נמצאה חריגה מהחוק.
- לעירייה יש איש קשר לכל מסגד וכאשר נאספות מספר תלונות מאזור מסוים פונים לאיש הקשר, ועל-פי רוב עוצמת הרעש נחלשת. פנייה מעין זו מתבצעת 2-3 פעמים בשנה.
- לטענתו, קריאת המואזין לפנות בוקר נשמעת היטב בחלקים נרחבים של העיר. הקריאה מהווה מטרד ופוגעת באיכות החיים של התושבים בעיר, גם כאשר אין חריגה מהתקן המותר. לדידו, מומלץ לקבוע סטנדרטים מיוחדים מגבילים לקריאה זו.

5. 3.4 עיריית ת"א-יפו: המישלמה ליפו

לדברי דרור אמיר, מנכ"ל המישלמה ליפו:

- האוכלוסייה המוסלמית ביפו מונה כ – 12,000 תושבים, המהווים כשליש מכלל אוכלוסיית יפו. האוכלוסייה המוסלמית מרוכזת בעיקרה בשכונת עגימי (95% ערבים) ובשכונת לב יפו (45% ערבים).
- האוכלוסייה המוסלמית מיוצגת ע"י המועצה האיסלאמית. המועצה האיסלאמית הינה גוף הנבחר אחת לשנתיים על-ידי המוסלמים ביפו ובאחריותה ניהול כל הוואקף וההקדש המוסלמי ביפו.

- **בעיר ת"א-יפו נמצאים 6 מסגדים פעילים: 5 מסגדים ביפו ו- 1 בדרום ת"א (מסגד חסן בק).** המסגדים הינם באחריות המועצה האיסלמית, אך מנוהלים ע"י ועדות קטנות מתוך המסגדים וע"י האימאם האחראי באותו המסגד. חלק מהאימאמים הינם עובדי מדינה באמצעות משרד הדתות ובאחריות המועצה האיסלמית.
- **קריאת המואזין לתפילה התבצעה עד לפני כחודשיים ללא השגחה וללא פיקוח.** עוצמת הרעש הפריעה לתושבים המתגוררים קרוב למסגדים והגיעו לידי לשכת ראש העיר מספר לא מבוטל של תלונות, בטענה שקריאת המואזין מפריעה להם ובעיקר בשעות הבוקר המוקדמות.
- **בעקבות היתרבות התלונות בדבר רעש המסגדים, המישלמה ליפו היזברה עם אנשי המועצה האיסלמית, על מנת להגיע להבנה ופתרון מתוך היזברות ושכנות טובה.** במפגש בין נציגי - המישלמה ליפו, המועצה האיסלמית, התנועה האיסלמית, האימאמים ומנכ"ל בתי הדין השרעים בארץ, הוסכם על ידי כל הגורמים כי תותקן מערכת כריזה אלחוטית מרכזית אשר תחבר את המסגדים ביפו לקריאה אחידה ומבוקרת. בשלב הראשון הותקנה המערכת בשלושה מסגדים, כאשר עוצמת השמע נקבעה לאחר ביצוע מדידות, בפיקוח נציג המשרד לאיכות הסביבה, נציגי המישלמה ליפו והמועצה האיסלמית. בשלב השני, לפני כשלושה שבועות, חובר מסגד ג'בלייה למערכת. כמו-כן נקבע כי הקריאה לתפילה בשעות הבוקר תתבצע רק במסגדים בעג'מי וג'בליה (שכונות בעלי רוב ערבי מוחלט) ואילו ביתר שעות היום תהיה קריאה לתפילה גם מיתר המסגדים.
- **לדבריו, המערכת הותקנה, עברה תקופת הרצה והביאה לשיפור ממשי במצב. יחד עם זאת, בעקבות סערת ברקים אשר גרמה לתקלה זמנית בויסות עוצמת השמע במערכת וכן בעקבות פניית תושבים לגבי עוצמת הרעש הבוקעת מהמסגד בשעות הבוקר הוחלט לערוך בדיקה חוזרת לקביעת עוצמת השמע.**
- **המישלמה ליפו עוקבת אחר פעילות המערכת, והם מקווים שלאחר תקופת ההסתגלות של המתפללים והאימאמים למצב החדש יתמעטו התלונות, ובכך יבוא פתרון לבעיה שיצרה מתיחות בין קהילתית ביפו.**

4. נקודות להתייחסות

מבחינת הנושא מצטייר כי :

- על-פי תקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), התשנ"ג – 1992, חל איסור מוחלט להשמיע רעש באמצעות רמקול בשעות הלילה. עם זאת, קבע בית המשפט כי בשל חופש פולחן הדת, תינתן אפשרות להשמיע את קריאת המואזין באמצעות הכרוז בלילה במידה וזו לא תעלה על עוצמת הרעש המותרת לפי תקנות למניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), התש"ן – 1990.
- נושא הפיקוח ואכיפת החוק למניעת מפגעים, התשכ"א – 1961 ותקנותיו אינם מוסדרים דיים. משרדי הממשלה השונים והרשויות המקומיות אינם לוקחים על עצמם את מלוא האחריות לטפל במטרד ונדמה כי בפועל כמעט ולא נעשה דבר. מה עוד, שהפיקוח אינו נעשה באופן שוטף אלא רק בעקבות פניות (יש לתת את הדעת כי ישנם איזורים שבהם התושבים אינם מתלוננים הן מפני שסוברים כי אין מה לעשות בנידון והן מפני שהתייאשו מהמצב הקיים).
- על משרד הדתות לצאת בחוזר מנכ"ל לכרוזים ולאמאמים העובדים מטעמו, בכדי שיקפידו על עוצמת הרעש הנשמע ממסגדים.
- נוכח העדר הסכמה בדבר גוף מפקח/אחראי מרכזי (המשרד לאיכות הסביבה, רשויות מקומיות וכו'), ניתן לשקול הגדרת גוף מרכזי שירכז ויפקח על הנושא.
- נוכח העובדה שקיימות הוראות חוק המסדירות את סוגיית הרעש (כפי שהובאו לעיל) ואף קובעות רף עונשין (קנסות ועוד) למפרי החוק, יש לבחון את מדיניות העדר האכיפה בנושא על-ידי המשרד לאיכות הסביבה והמשטרה.
- יש לתת את הדעת על כך כי מיקום חלק מהמסגדים על קו התפר, עשוי להוות הסבר חלקי להעדר אכיפה בנושא זה.
- בשל רגישות הנושא באופן כללי ובעיקר לנוכח אירועי התקופה האחרונה וערעור יחסי יהודים-ערבים במדינה, נדמה כי יש לנסות ולפתור את הבעיה בהידברות ומתוך מטרה להגיע ליחסי שכנות טובים (כדוגמת הפתרון אליו הגיעו לאחרונה בעיריית ת"א-יפו).

5. מקורות

חוקים:

- החוק למניעת מפגעים, התשכ"א – 1961
- תקנות למניעת מפגעים (רעש בלתי סביר), התש"ן – 1990
- תקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), התשנ"ג – 1992
- צו סדר הדין הפלילי (עבירות קנס – מניעת רעש), התש"ס – 2000

ספרות, מחקרים, עבודות:

- ת.פ. 2658/90, "מדינת ישראל נגד ווליד דיטי", בית משפט השלום בירושלים, 23/01/92.
- עו"ד רוטנברג רות, "רעש חריג ממסגד – המואזין אחראי", ביוספירה – ירחון המשרד לאיכות הסביבה, כ"א 8, מאי 1992.

פגישות, שיחות, ראיונות:

- אמיר דרור, מנכ"ל המישלמה ליפו, פקס מתאריך ה – 04/11/02.
- בן-שלום ישראל, יועץ ראש עיריית חיפה, שיחת טלפון מתאריך ה – 31/10/02.
- ד"ר ברכה ראובן, מרכז נושאי הרעש: המחלקה לאיכות הסביבה, עיריית ירושלים, פקס מתאריך ה – 03/11/02.
- ד"ר גלברג סטיליאן, ראש אגף מניעת רעש וקרינה: המשרד לאיכות הסביבה, שיחת טלפון מתאריך ה – 04/11/02.
- גולדשטיין שלום, יועץ ראש העיר לענייני מזרח ירושלים, פקס מתאריך ה – 31/10/02.
- יגן חיה, מנהלת תחום מוסלמים: משרד הדתות, פקס מתאריך ה – 03/11/02.
- קבהא עבדאל רחמאן, מנהל תחום מפקח ארצי: המשרד לאיכות הסביבה, שיחת טלפון מתאריך ה – 03/11/02.
- שטרית זיק, דובר עיריית לוד, שיחת טלפון מתאריך ה – 03/11/02.